

UNIVERSITATEA TITU MAIORESCU

ȘCOALA DOCTORALĂ - DREPT

TEZĂ DE DOCTORAT

JUSTIȚIA JUVENILĂ ȘI MĂSURILE EDUCATIVE ÎN ROMÂNIA

REZUMAT

Coordonator Științific:

Prof. univ. Dr. Alexandru BOROI

Doctorand:

Jud. Bogdan-Mihai DUMITRU

București

2024

Actualitatea, importanța și justificarea cercetării.

La data de 1 februarie 2014, odată cu intrarea în vigoare a unor noi coduri, penal și procesual penal, la mai bine de patru decenii de la ultima reformă majoră a acestei legislații, legiuitorul a optat pentru modificarea fundamentală a sistemului sancționator aplicat minorilor delicvenți juvenili.

Astfel, dacă legislația anterioară penală opta pentru un sistem sancționator mixt față de minori, existând posibilitatea de a se dispune atât măsuri educative cât și pedepse, conform actualului cod penal față de aceștia se poate dispune doar luarea de măsuri educative.

Având în vedere această schimbare majoră a opticii penale a legiuitorului în ceea ce privește minorii, am apreciat că o analiză atentă a acestor modificări este importantă având în vedere că din punct de vedere criminologic eradicarea comportamentului antisocial incriminat penal, identificat, este fundamental necesar în vederea limitării posibilității ca delicvenții juvenili să devină infractori habituali.

Nu în ultimul rând lucrarea de față își propune a analiza dacă modificările legislative implementate au fost un succes, conducând la diminuarea delicvenței juvenile.

Conform datelor statistice, constatăm că deși anul 2014 a condus la o scădere abruptă a numărului de minori trimiși în judecată, totuși în anii subsecvenți acest număr a revenit aproape la aceleași valori înregistrate anterior schimbării legislației.¹

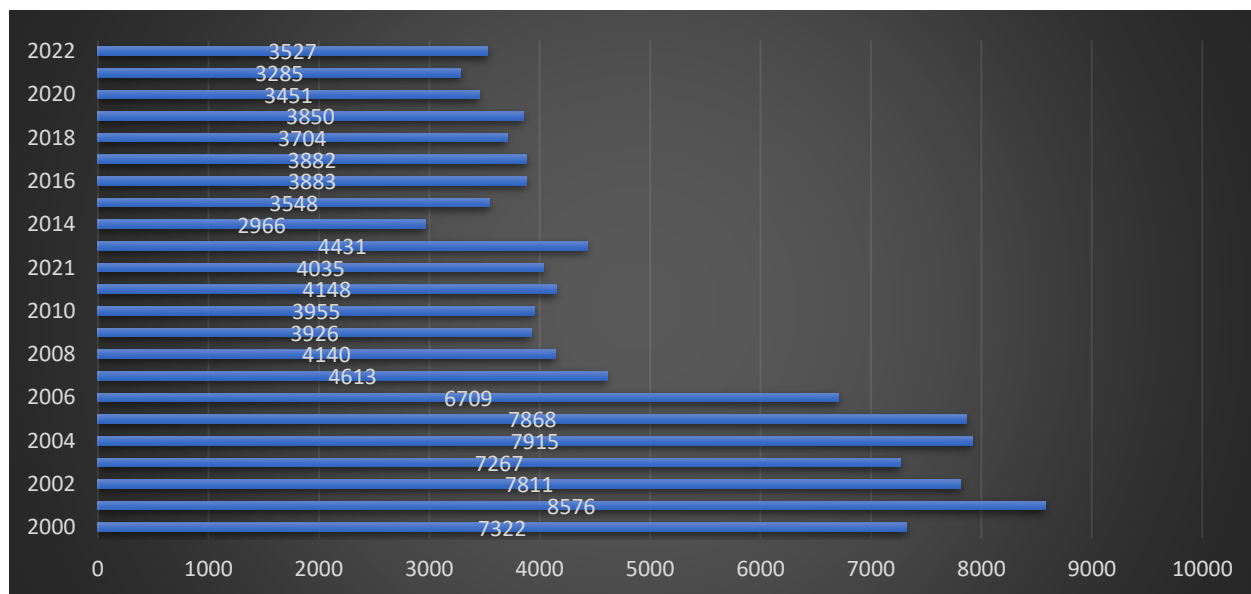

Figura nr. 1. Numărul de minori trimiși în judecată în perioada 2000-2022

¹ Raportul de activitate al Ministerului Public pe anul 2022, disponibil la adresa www.mpublic.ro. Datele din perioada anilor 2000 -2009 au fost extrase din lucrarea Laviniei Lefterache, *Executarea măsurilor educative prevăzute în noul Cod penal*, Analele Universitatii din Bucuresti, Seria Drept, Ed. C.H.Beck, 2012, p.168.

O ușoară scădere în datele statistice înregistrate s-a constatat în ceea ce privește ponderea inculpaților minori din totalul general al inculpaților trimiși în judecată. Totuși, această statistică nu poate conduce la concluzia că minorii comit mai puține infracțiuni, în condițiile în care poate exista un număr mai mare de soluții de renunțare la urmărirea penală, neexistând statistici publice cu privire la acest din urmă aspect.²

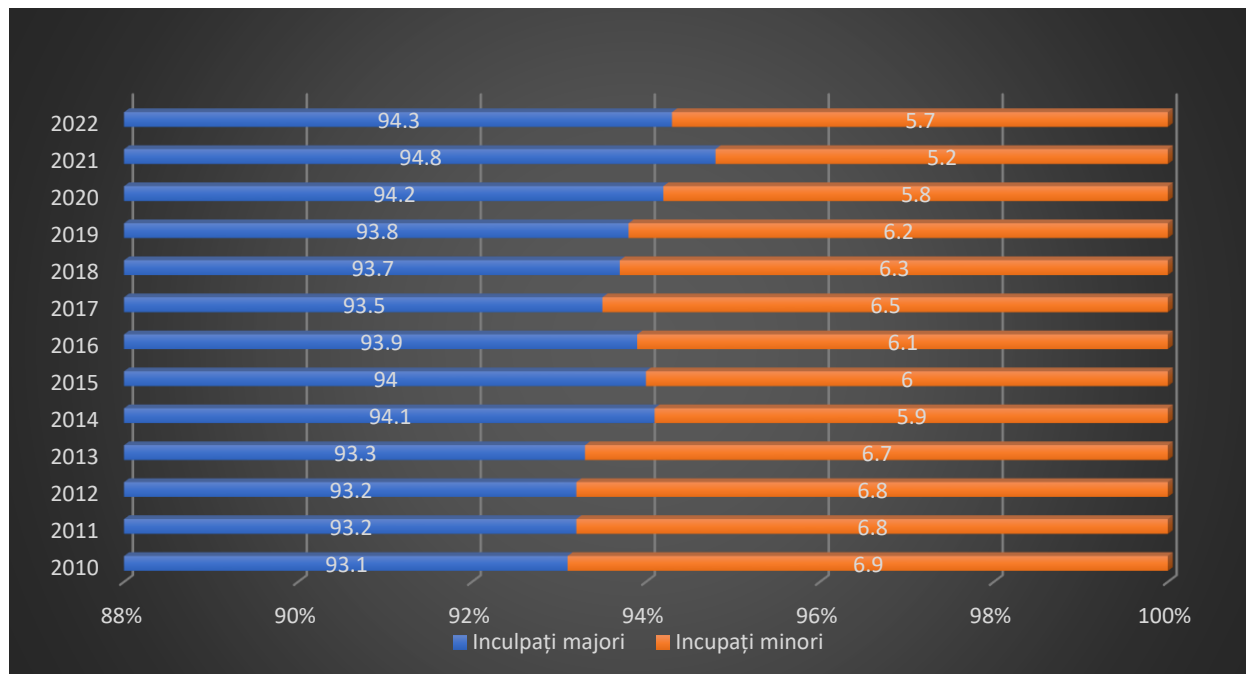

Figura nr. 2. Procentul de minori din totalul persoanelor trimise în judecată în perioada 2010-2022.

Constatăm deci că la prima vedere dezideratul diminuării delincvenței juvenile prin modificările legislative ce au survenit în 2014 nu a fost realizat până în acest moment, urmând ca pe parcursul studiului să fie sau nu constatat acest posibil eșec precum și cercetate și evidențiate posibile metode de îndeplinire a acestuia.

Obiectivele cercetării.

Prezentul studiu are ca obiectiv analiza modului de punere în practică a legislației penale de către toate organele judiciare și administrative implicate în procesul de justiție juvenilă, de la organele de urmărire penală, instanțe judecătorești până la sistemul de probațiune, Administrația Națională a Penitenciarelor și Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția Copilului.

Această analiză efectuată pe parcursul lucrării a identificat o serie de provocări mai ales pentru instanțele judecătorești cauzate de diferite situații juridice de drept substanțial ce nu au fost avute în vedere de către legiuitor la momentul modificării legislației.

Situațiile juridice menționate, precum și modalitatea de soluționare a acestora, analiza și aprecierile noastre cu privire la corectitudinea și justețea lor reprezintă principalul element de

² Idem.

noutate al prezentei lucrări, ce fundamentează și speranța că acesta va conduce la o îmbunătățire a legislației penale.

Nu în ultimul rând, deși cum am menționat, normele de drept substanțial au fost în principal obiectul studiului, având în vedere simbioza naturală a normelor penale cu cele de drept procesual penal și ținând cont de necesitatea maximizării șanselor de resocializare a minorilor, am formulat anumite propuneri de îmbunătățire și a legislației procesual penale.

Metodologia cercetării.

În vederea realizării prezentului studiu autorul a efectuat o analiză a doctrinei românești cât și un studiu al lucrărilor de specialitate cu relevanță pe plan internațional.

Aceste studii au fost completate cu analize de drept comparat a legislației altor state, reglementări internaționale și hotărâri ale Curții Europene ale Drepturilor Omului.

În final, autorul a pus accentul pe studiul jurisprudenței naționale, deși în mod pregnant s-a prezentat jurisprudența Judecătoriei Constanța, fiind analizate spețe relevante precum și minute de practică neunitară a practicienilor dreptului penal.

Structura cercetării.

Prezentul studiu este structurat în opt capitole, ce încearcă să analizeze într-un mod cât mai minuțios justiția juvenilă atât la nivel național cât și internațional

Primul capitol intitulat Minoritatea. Răspunderea penală a minorilor. Psihologia infractorului juvenil, abordează dintr-o perspectivă pluridisciplinară justiția juvenilă și psihologia minorului.

Capitolul debutează cu definirea conceptului de justiție juvenilă și prezentarea apariției și dezvoltării acesteia.

În continuare în cadrul acestui capitol sunt prezentate cele două mari subdiviziuni și curente de gândire juridică privind justiția juvenilă și anume sistemul social și sistemul judiciar, fiecare cu caracteristicile, punctele forte cât și cele slabe.

Este prezentată teza centrală a sistemului social și anume conceptul de *parens patriae* precum și jurisprudența marcantă ce a cristalizat în Statele Unite ale Americii în cursul secolului al XIX-lea sistemul social de justiție juvenilă.

De asemenea sunt descrise în cadrul acestui capitol motivele ce au determinat trecerea de la sistemul social la cel judiciar, precum și jurisprudența Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii ce în perioada anilor 1966 -1975 a pronunțat o serie de hotărâri ce au creat forma incipientă a sistemului judiciar de justiție juvenilă.

Tot în cadrul acestui capitol sunt prezentate teoriile privind cauzele delincvenței juvenile, ce pot fi grupate în două mari categorii și anume: minorii aleg să comită infracțiuni sau comportamentul lor este determinat de influențe interne și externe.

În ceea ce privește viziunea potrivit căreia oamenii aleg să comită infracțiuni, sunt prezentate cele două mari școli de gândire juridică și anume școala clasică și școala pozitivistă cu viziuni fundamentale diferite privind cu natura criminalității, prima considerând că oamenii aleg să comită infracțiuni, liberul arbitru fiind central în luarea de decizii, în timp ce cea de a doua consideră comportamentul uman ca fiind determinat de influențe interne și externe actul criminal nefiind rezultatul liberului arbitru ci al unei probleme.

Capitolul continuă cu prezentarea teoriilor biologice ce postulează că anumite persoane au o predispoziție spre a comite infracțiuni, deoarece au moștenit anumiți factori biochimici și genetici, și cu teoriile psihologice, cea psihanalitică, și a educației sociale iar în final cele sociologice și anume teoria deformării (poverii) sociale, teoria catalogării sociale și teoria controlului social

Tot în cadrul acestui capitol sunt analizate și transformările psihologice ale adolescentului și potențialele riscuri de delincvență, fiind evidențiate și prezentate aprofundat atât psihologia adolescentului cât și procesele biochimice și psihologice cauzate de procesul de maturizare, având în vedere că dezvoltarea creierului adolescentin implică dezvoltarea coordonată a două sisteme neurobiologice, cel socio-emoțional și cel al controlului cognitiv.

Nu sunt omise nici diferențele cauzate în delincvența juvenilă de sexul minorului, având în vedere că în ultimele decenii a existat o profundă schimbare socială ce a contribuit la creșterea delincvenței juvenile feminine.

Totuși, în ceea ce privește tipologia generală a infracțiunilor comise de fete, acestea de obicei se manifestă prin furturi din magazine, o altă tipologie infracțională, putând conduce la bănuieli rezonabile, ce rezultă din statistici, că a existat un abuz suferit anterior, mult mai probabil în cazul fetelor ce comit infracțiuni, mai ales cu violență, comparativ cu băieții delincvenți juvenili.

Un alt subiect abordat în acest prim capitol al studiului este cel al influenței bolilor psihice asupra delincvenței juvenile.

În urma analizei acestui subiect concluzia pare a fi că deși minorii delincvenți ce suferă de boli psihice nu prezintă un risc de comportament violent mai mare decât cei ce nu au boli psihice, totuși atunci când minorii au boli psihice, acestea joacă un rol determinat în comportamentul lor agresiv, determinând circumstanțele în care acest comportament se va manifesta. Drept urmare, pentru a se reduce riscul unui comportament violent, trebuie intervenit asupra bolii psihice, ce începe în primul rând prin identificarea acesteia și gradului de risc ce o prezintă.

Conform literaturii de specialitate, în urma efectuării unor studii s-a constatat că următoarele sunt cele mai frecvente boli psihice diagnosticate la minorii ce comit infracțiuni:

- tulburări ale dispoziției, cum ar fi depresia majoră, distimia, tulburarea bipolară și alte tulburări depresive sau bipolare;
- tulburări de anxietate, cum ar fi tulburarea obsesiv-compulsivă și tulburarea de stres posttraumatic;

- tulburări legate de substanțe, inclusiv tulburări (abuz și dependență) legate de consumul cronic și grav de droguri sau alcool;
- tulburări de comportament perturbatoare, cum ar fi tulburarea de opoziție provocatoare și tulburare de conduită;
- tulburări de gândire, cum ar fi schizofrenia sau precursori psihotici.

Capitolul continuă cu prezentarea răspunderii penale a minorilor în istorie, fiind prezentată aceasta în antichitate, distinct în dreptul roman, în perioada medievală precum și în lumea islamică. Nu în ultimul rând această secțiune abordează și perioada modernă precum și dreptul sovietic.

Tot pentru o mai bună înțelegere a justiției juvenile contemporane o secțiune este dedicată standardelor internaționale privind vârsta minimă a răspunderii penale pentru minori, sugerate de către Comitetul Organizației Națiunilor Unite pentru Drepturile Copilului precum și aprecierile organismelor internaționale privind doctrina *doli incapax* sau a unor sisteme paralele de vârstă minimă privind răspunderea penală.

Finalul capitolului este dedicat răspunderii penale a minorilor în dreptul penal român actual precum și măsurilor administrative pentru protecția minorului ce a săvârșit o faptă penală și nu răspunde penal, fiind prezentate și două studii de caz, expertize efectuate de specialiști din domeniul medicinei legale asupra unor minori pentru a se constata sau nu existența discernământului la momentul săvârșirii faptei penale.

Capitolul doi este structurat în două subcapitole fiecare abordând un subiect distinct. Astfel, primul dintre acestea prezintă istoricul sancțiunilor penale aplicate minorilor în statul român. Sunt prezentate pe rând, reglementările anterioare fondării statului modern român, atât din Țara Românească cât și din Moldova cât și cele posterioare întemeierii acestuia.

Sunt dedicate secțiuni codului penal din 1864, codului penal din 1936, codului penal din 1968 precum și dispozițiilor speciale aplicabile în perioada 1977-1992. Pentru o mai bună și completă înțelegere a evoluției normelor penale aplicabile minorilor în România este prezentat și condul penal 2004 ce nu a intrat în vigoare.

Cel de-al doilea subcapitol este dedicat aspectelor de drept comparat din cuprinsul tezei, fiind prezentate și analizate normele penale din sisteme de drept cu tradiție la nivel european și mondial, insistându-se în final pe punctele forte ale acestora ce ar putea fi adaptate și aplicate și în sistemul nostru de justiție juvenilă.

Astfel, a fost analizată legislația Italiei, a țărilor scandinave, Suedia, Danemarca și Norvegia, Spania și Franța, ce au servit ca surse de inspirație pentru actualele prevederi normative aplicabile minorilor, cea a Germaniei, Austriei, Olandei, Belgiei, a Regatului Unit, atât ce a Angliei și Țării Galilor cât și a Scoției, precum și a Statelor Unite ale Americii.

S-a putut constata că posibilitatea conferită de statele scandinave de a obliga minorul, ca sancțiune penală distinctă de a presta muncă în folosul comunității ar putea fi implementată cu succes și în legislația noastră ce *de lege lata* prevede doar posibilitatea ca procurorul să impună minorului ca obligație prestarea unei munci în folosul comunității, când dispune renunțarea la urmărirea penală.

Oferirea posibilității și judecătorului de a aplica această sancțiune penală, ca și măsură educativă distinctă sau cumulată cu o alta, apreciem că ar avea efecte pozitive asupra minorilor angrenați în justiția juvenilă penală.

Se mai poate observa din analiza acestor prevederi de drept comparat că posibilitatea implementării unei proceduri speciale de judecare a cauzelor cu inculpați minori, pentru a asigura celeritatea proceselor, procedură existentă în legislația italiană poate fi de asemenea de bun augur având în vedere că este necesară aplicarea promptă a unei măsuri educative minorilor, pentru a asigura începerea cât mai rapidă a procesului de reeducare, în condițiile în care procesul de formare al acestuia este rapid și poate conduce la transformarea acestuia într-un infractor habitual, în condițiile unei intervenții tardive ale autorităților sociale abilitate.

În capitolul trei este efectuată o cercetare asupra regelementărilor internaționale privind infractorii minori, și anume cele emise de către Organizația Națiunilor Unite și Consiliul Europei.

Astfel, sunt prezentate Ansamblul regulilor minime ale Națiunilor Unite cu privire la administrarea justiției pentru minori (Regulile de la Beijing), Convenția Națiunilor Unite cu privire la drepturile copilului, Regulile minimale ale Națiunilor Unite pentru elaborarea unor măsuri neprivative de libertate (Regulile de la Tokyo), și Regulile minimale ale Națiunilor Unite pentru elaborarea unor măsuri neprivative de libertate (Regulile de la Tokyo), toate elaborate sub egida Organizația Națiunilor Unite.

În ceea ce privește documentele internaționale emise de către Consiliul Europei ce au făcut obiectul studiului acestea sunt Recomandarea Nr. R (87) 20 privind reacția socială la delincvența juvenilă, Recomandarea Nr. R (88) 6 privind reacțiile sociale la delincvența juvenilă în rândul tinerilor din familiile de migranți, Recomandarea Rec (2000)20 asupra rolului intervenției psihosociale precoce în prevenirea criminalității, Recomandarea Rec (2003)20 a Comitetului de Miniștri a statelor membre cu privire la noile modalități de tratare a delincvenței juvenile și rolul justiției juvenile, Recomandarea CM/Rec (2008)11 referitoare la Regulile europene pentru minorii care fac obiectul unor sancțiuni sau măsuri.

Dacă acestea fac obiectul primului subcapitol al capitolului trei, cel de-al doilea subcapitol este dedicat jurisprudenței relevante a Curții Europene a Drepturilor Omului privind infractorii minori.

În ceea ce privește jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului ce este prezentată în cadrul acestui capitol, se constată că articolele din Convenție ce au fost încălcate au fost art. 3 interzicerea torturii, art. 5 dreptul la libertate și la siguranță, art. 6 dreptul la un proces echitabil și art. 8 dreptul la respectarea vieții private și de familie, fiind constatate de către Curte cu predilecție încălcarea dreptului la apărare, nefiind informat minorul că are dreptul la un avocat (cauza Panovits contra Ciprului, Salduz contra Turciei), sau dreptul la un proces echitabil a fost încălcat prin imposibilitatea minorului de a participa efectiv la proces (cauza T. contra Regatului Unit, cauza S.C. contra Regatului Unit.)

Totodată prezintă interes și cauzele Bouamar contra Belgiei, D.G. contra Irlandei precum și Nortier contra Olandei unde Curtea și-a expus opinia cu privire la posibilitatea de a se dispune privarea de libertate a inculpatului minor în cursul urmăririi penale, în scopuri educative, fiind

analizată încălcarea art. 5 din Convenție, opinia Curții fiind constantă că nu există o încălcare a dreptului la libertate și siguranță, atâta timp cât această perioadă este una în care minorul se află într-un regim de educație supervizată sau perioada este una intermediară, anterioară unei perioade de educație supervizată custodială.

În acest scop este de remarcat opinia concurentă în cauza Nortier contra Olandei a judecătorului Morinella care a apreciat că implementarea de proceduri în care un singur judecător gestionează cauzele cu minori în faza de urmărire penală și care ar adopta măsuri provizorii până la faza de executare a pedepsei/măsurii educative, dezvoltând de asemenea și o relație bazată pe încredere este rezonabilă și de admirat în încercarea de a atinge obiectivele justiției juvenile și anume nu atât de a pedepsi minorul ci de a îl reeduca și corecta, aspectele educaționale și psihiatrice fiind esențiale iar specializarea unui judecător ce se ocupă de cauze cu minori ar trebui canalizată spre aceste domenii.

Capitolul patru este dedicat măsurilor educative neprivative de libertate. Capitolul debutează cu prezentarea principiilor generale ce guvernează aplicarea măsurilor educative neprivative de libertate.

De asemenea sunt trecute în revistă principalele funcții judiciare și instituții ce îndeplinesc atribuții în procesul de punere în aplicare și executare a măsurilor educative neprivative și anume judecătorul delegat cu executarea hotărârilor penale și sistemul de probațiune român.

Totodată au fost prezentate atribuțiile sistemului de probațiune și a reprezentanților săi, managerii de caz, privind întocmirea referatului de evaluare și a dosarului de probațiune.

Capitolul continuă cu prezentarea celor patru măsuri educative neprivative de libertate și anume stagiul de formare civică, supravegherea, consemnarea la sfârșit de săptămână, asistarea zilnică.

Fiecare măsură educativă neprivative de libertate este analizată distinct din perspectiva cadrului legal și furnizate studii de caz pentru o mai bună cunoaștere a acestora.

Un subcapitol distinct este dedicat obligațiilor ce pot fi impuse minorului, suplimentar, pe lângă fiecare măsură educativă precum și motivele pentru care se poate dispune modificarea sau încetarea acestora.

La fel, un subcapitol distinct analizează procedura de punere în executare a măsurilor educative neprivative de libertate unde se constată că minorii se pot prevala de lipsa de la procedura prevăzută de art. 511 C.proc.pen., pentru a împiedica punerea în executare, cu consecințele imposibilității executării măsurii și a intervenirii prescripției. O asemenea situație apreciem că este inacceptabilă, fiind absolut necesar a fi remediată *de lege ferenda*.

Ultimul subcapitol analizează instituțiile prelungirii și înlocuirii măsurilor educative neprivative de libertate.

Această analiză conduce la concluzia necesității imperativ *de lege ferenda* și a art. 513 C.proc.pen. ce prevede competența instanțelor, fiind necesar a se enunța că în situația constatării relei credințe prelungirea sau înlocuirea este efectuată de instanța de executare în timp ce în cazul unei infracțiuni concurente sau săvârșite în timpul executării măsurii, este competentă instanța sesizată cu judecarea infracțiunii, pentru a dispune prelungirea sau înlocuirea măsurii educative inițiale.

Mai mult se constată ca fiind util să se prevadă distinct ca posibilitate acordată instanțelor în cadrul art. 123 alin. (1) C.pen. de a menține măsura educativă inițială, în curs de executare, chiar dacă este cea mai severă și aplicată pe durata maximă, dacă nu este incident art. 114 alin. (1) lit. b) C.pen., în caz contrar am avea de a face cu o discriminare fără temei raportat la judecarea unor infracțiuni concurente simultan sau separat, subsecvent.

Tot o necesitate ce survine în urma analizei dispozițiilor legale este cea a oferirii posibilității organelor judiciare a dispune renunțarea la aplicarea unei noi măsuri educative, dacă măsura educativă la fel ca și în situația precedentă a avut efectul dorit, o aplicare a unei noi măsuri, după o perioadă poate de câțiva ani fiind superfluă și din nou contrară interesului superior al copilului, ce nu de puține ori, poate fi deja major și cu comportamentul infracțional deja de mult timp în urma sa.

Următorul capitol, cel de-al cincilea al tezei abordează problematica măsurilor educative privative de libertate.

Codul penal actual a transpus în practică o nouă viziune în ceea ce privește privarea de libertate a infractorilor minori ca urmare a unei condamnări penale, schimbarea majoră identificată fiind exceptarea minorilor de la posibilitatea aplicării unei pedepse cu închisoarea, față de aceștia putându-se lua doar măsuri educative privative de libertate.

Conform dispozițiilor art. 115 alin. (1) pct. 2 lit. a) și b) C.pen., față de minor se pot lua două măsuri educative privative de libertate și anume internarea într-un centru educativ sau internarea într-un centru de detenție.

Măsurile educative se iau ca ultimă măsură, în cazul în care cele neprivative nu au avut efectul scontat, de a corecta comportamentul infractorului juvenil sau aceasta a comis o faptă suficient de gravă care să impună necesitatea corijării comportamentului într-un cadru instituțional.

Sunt prezentate în cadrul acestui capitol cele două măsuri educative privative de libertate, insitându-se pe studii de caz și prezentarea unor situații deosebite, infracțiuni de viol și lipsire de libertate, tâlhărie calificată, proxenetism, omor sau distrugere prin incendiere și vătămare corporală din culpă.

În urma analizei celor două măsuri educative privative de libertate ce se regăsesc în actuala legislație penală se poate ajunge la concluzia că acestea sunt în mod corect implementate raportat la tendințele justiției juvenile penale actuale, fiind clar instituite cu obiectivul primar de a răspunde nevoilor mai accentuate a unor minor de reintegrare și recuperare, cu un accent sporit spre educarea și formarea profesională a acestora.

Totuși, dacă în ansamblu normele penale ce reglementează măsurile educative privative de libertate pot fi catalogate ca oportune, anumite disfuncționalități trebuie totuși remediate de *lege ferenda*.

Printre acestea enumerăm necesitatea ca art. 124 alin. (3) C.pen. să conțină o dispoziție similară celei din cadrul art. 125 alin. (3) C.pen. în sensul menționării că în ipoteza în care instanța dispune prelungirea măsurii educative a internării într-un centru educativ, din durata acestei măsuri educative se scade perioada deja executată până la data rămânerii definitive a hotărârii.

De asemenea se poate ajunge la concluzia că art. 124 alin. (7) C.pen. și art. 125 alin. (7) C.pen. ar trebui modificate în sensul executării restului rămas, prelungirii sau înlocuirii măsurii educative privative de libertate doar în măsura în care noua infracțiune este săvârșită cu intenție.

O astfel de modificare ar fi în concordanță cu art. 17.1.c din cadrul Regulilor de la Beijing, ce enunță că privarea de libertate nu ar trebui impusă decât când minorul este găsit vinovat de săvârșirea unei infracțiuni comise cu violență împotriva unei alte persoane sau dacă persistă în comiterea unor alte infracțiuni grave și nu există o altă posibilitate de individualizare.

Se poate observa deci că reinternarea unui minor, pentru fapte comise din culpă ar fi în contradicție cu prevederile internaționale expuse *supra*.

Menționăm că tot în cadrul acestui capitol sunt analizate toate posibilitățile de individualizare acordate de legiuitor judiciarului în ceea ce privește internarea într-un centru educativ sau de detenție și anume prelungirea internării, deducerea perioadei internării, înlocuirea internării într-un centru educativ cu un centru de detenție, deducerea din durata măsurii educative a internării într-un centru de detenție a perioadei executării măsurii educative a internării într-un centru educativ, înlocuirea internării cu asistarea zilnică sau liberarea, revenirea asupra înlocuirii sau liberării și menținerea înlocuirii sau liberării în caz de judecată a minorului pentru infracțiuni concurente săvârșite anterior internării.

Capitolul continuă cu elemente de drept execuțional penal privind măsurile educative privative de libertate.

Sunt prezentate principalele autorități judiciare și administrative ce au un rol determinant în procesul de reeducare instituționalizată a delicvenților juvenili și anume judecătorul de supraveghere al privării de libertate și Administrația Națională a Penitenciarelor.

Totodată este descrisă structura și organizarea centrelor educative și de detenție, prezentate regimul de executare în cadrul acestor instituții, drepturile, obligațiile, precum și sancțiunile disciplinare de care sunt pasibili minorii.

Totodată, sunt prezentate și alte elemente de drept execuțional relevante sau adiacente acestei ramuri de drept, cum ar fi liberarea persoanelor internate, anularea liberării, posibilitatea efectuării unei noi înlocuiri sau liberări dintr-un centru educativ sau de detenție dacă s-a revenit asupra acestei măsuri ca urmare a nerespectării cu rea credință a condițiilor de executare sau obligațiilor impuse, continuarea măsurii educative privative de libertate în penitenciar, amânarea sau întreruperea măsurii educative privative de libertate, intervenirea unei legi penale noi, evadarea și neexecutarea sancțiunilor penale.

Capitolul șase este dedicat dispozițiilor speciale penale privind minorii. Acesta debutează cu o analiză a dispozițiilor tranzitorii aplicabile minorilor privind regimul sancționator, iar apoi continuă cu analiza unității naturale și legale de infracțiune.

O atenție deosebită este acordată pluralității de infracțiuni comise în minorat cu infracțiuni comise după majorat. Astfel, sunt expuse și analizate toate ipotezele codificate în cadrul art. 129 C.pen., precum și controversele jurisprudențiale întâlnite în practică, cum ar fi corecta interpretare a sintagmei „*ori din restul rămas neexecutat din aceasta la data săvârșirii infracțiunii comise după majorat*”, din cadrul art. 129 alin. (2) lit. b) C.pen..

De asemenea, este analizat art. 129 alin. (2) lit. b) C.pen. precum și Decizia nr. 601/2018 a instanței de contencios constitutional, problema juridică ce a condus la această hotărâre, sincopetele generate de acesta, anterior modificării legislative precum și ulterior acestei modificări potrivit unui punct de vedere recent și consacrat din literatura de specialitate.

Nu a fost neglijată nici problematica interpretării prevederilor procesual penale care stabilesc instanța competentă a se pronunța asupra prelungirii internării minorului într-un centru educativ/înlocuirii acesteia cu internarea într-un centru de detenție/prelungirii măsurii internării într-un centru de detenție în cazul în care față de acesta s-au stabilit măsuri educative privative de libertate pentru infracțiuni concurente prin cel puțin două sentințe penale definitive, în condițiile condamnării și la pedeapsa închisorii printr-una/ambele sentințe.

Apoi în cuprinsul acestui capitol sunt prezentate consecințele descoperirii unei infracțiuni săvârșite în timpul minorității, precum și instituții juridice ca prescripția răspunderii penale a minorilor, prescripția executării măsurilor educative, amnistia în cazul minorilor, grațierea în cazul minorilor, efectele măsurilor educative, minorul devenit major, efectele cauzelor de atenuare și agravare în cazul minorilor.

Capitolul se încheie cu prezentarea legii nr. 682 din 2002 privind protecția martorilor și aplicarea acesteia în cazul minorilor și cu dreptul la repararea pagubei în cazul privării nelegale de libertate.

Penultimul capitol, abordează problematica dispozițiilor speciale aplicabile minorilor privind cooperarea judiciară internațională în materie penală deși un subcapitol aparte este consacrat răspunderii contravenționale a minorilor.

Sunt analizate în acest capitol prevederile normative privind cooperarea judiciară internațională în materie penală, modul în care aceste prevederi sunt aplicate în cazul minorilor și măsurilor educative precum și analiza aspectelor derogatorii aplicabile în cazul minorilor.

De asemenea sunt prezentate studii de caz relevante privind aplicarea instituțiilor analizate.

Capitolul debutează cu o prezentare a instituției extrădării ce este însoțit de un studiu de caz unde este respinsă cererea de extrădare a minorului datorită nedeplinirii condițiilor prevăzute de lege.

Urmează apoi analiza mandatului european de arestare, prezentarea cauzei C-367/16 – Piotrowski și prezentarea unei spețe unde a fost admis un mandat european de arestare privind un minor.

Capitolul continuă cu analiza executării în România a măsurilor educative privative de libertate dispuse în state terțe sau state membre ale Uniunii Europene ce nu au transpus în legislația națională Decizia-cadru 2008/909/JAI precum și cu cea a executării măsurilor educative privative de libertate dispuse în România în state terțe sau state membre ale Uniunii Europene ce nu au transpus în legislația națională Decizia-cadru 2008/909/JAI.

Urmează prezentarea executării în România a măsurilor educative privative de libertate aplicate de instanțele altor state membre ale Uniunii Europene, însoțite de un studiu de caz privind

adaptarea pedepsei ca măsură educativă privativă de libertate și executarea măsurilor educative privative de libertate dispuse în România în state terțe sau state membre ale Uniunii Europene.

Pentru o completă prezentare a cooperării judiciare internaționale în materie penală este expusă și problematica executării în România a măsurilor educative neprivative de libertate aplicate de instanțe sau autorități ale altor state membre ale Uniunii Europene, cea a executării măsurilor educative neprivative de libertate dispuse în România în alte state membre ale Uniunii Europene și cea a recunoașterii sancțiunilor pecuniare aplicate minorilor în aplicarea Deciziei-cadru 2005/214/JAI a Consiliului din 24 februarie 2005 privind aplicarea principiului recunoașterii reciproce a sancțiunilor pecuniare.

Capitolul se încheie cu prezentarea câtorva elemente de drept contravențional având în vedere că anumite dispoziții de drept impun sesizarea organelor abilitate să constate contravenții, de către organele judiciare ce au fost sesizate cu săvârșirea unor infracțiuni, cărora le lipsesc elementele de tipicitate pentru a fi posibilă tragerea la răspundere penală, dar care pot fi fapte contravenționale, fiind deci oportună prezentarea răspunderii contravenționale în dreptul român bineînțeles cu particularitățile privind contravenientul minor.

Ultimul capitol este dedicat procedurii în cauzele cu suspecți sau inculpați minori. Structurat pe mai multe subcapitole, acest capitol încearcă tratarea într-un mod exhaustiv a chestiunilor procedurale privind minorii.

Un subcapitol distinct este dedicat urmării penale unde sunt prezentate chestiuni cum ar fi persoanele citate la organul de urmărire penală, procedura informării inculpatului minor, procedura de citare și modalitatea de audiere a inculpatului minor din perspectiva tacticilor criminalistice.

Sunt expuse și procedurile expertizei medico-legale psihiatrice, cea a examinării fizice și cea a renunțării la urmărirea penală.

Înainte de a se analiza procedura de judecată propriu zisă este prezentată și cea a camerei preliminare ce este însoțită de un studiu de caz privind o lipsă de specialitate a procurorului și o lipsă de loialitate în efectuarea urmăririi penale.

Subcapitolul dedicat judecății debutează cu expunerea organizării judiciare cu un accent pus pe cea a instanțelor judecătorești specializate mai ales cea a Tribunalului pentru minori și familie Brașov.

Apoi continuă cu prezentarea dispozițiilor speciale privind judecata în prima instanță, a chestiunilor prealabile mai ales a posibilității înregistrării tardive a nașterii și a aplicabilității procedurii simplificate în cazul recunoașterii învinuirii în procesele penale cu inculpați minori.

Este efectuată tot în cadrul acestui subcapitol o prezentare a asistenței juridice, a chestiunii specializării apărătorului ce acordă asistență juridică infractorilor minori și a cheltuielilor judiciare.

Apoi, secțiuni distincte sunt dedicate următoarelor problematici: cea a soluției de condamnare în ceea ce îl privește pe minor și aplicarea măsurii educative, problematica prelevării de probe biologice pentru obținerea și stocarea în Sistemul Național de Date Genetice Judiciare a profilului genetic în cazul inculpaților minori și prezentarea Legii nr. 118 din 20 iunie 2019 privind

Registrul național automatizat cu privire la persoanele care au comis infracțiuni sexuale, de exploatare a unor persoane sau asupra minorilor precum și aplicabilitatea ei în cazul minorului infractor.

Lucrarea apoi continuă cu prezentarea testării poligraf a minorilor, a dispozițiilor privind calea de atac a apelului, a recursul în casație privind măsurile educative și a acordului de recunoaștere a vinovăției.

Nu sunt omise nici chestiuni privind acțiunea civilă și măsurile asiguratorii, medierea, procedura de confiscare specială sau desființare a unui înscris, măsurile de siguranță cu caracter medical și Legea nr. 290 din 24 iunie 2004 privind cazierul judiciar cu referire la situația minorilor și a măsurilor educative.

În final, ultimul subcapitol tratează problematica măsurilor preventive și prezintă anumite situații controversate apărute în doctrina și jurisprudența națională recentă.

Este prezentată măsura preventivă a reținerii, precum și cele ale controlul judiciar și controlul judiciar pe cauțiune fiind analizată distinct posibilitatea de a se lua arestul preventiv pentru nerespectarea obligațiilor impuse în cadrul controlului judiciar, față de un inculpat minor căruia în primă instanță i s-a aplicat o măsură educativă neprivativă de libertate.

Urmează arestul la domiciliu cu analiza prevederilor legale privind locul efectiv unde execută măsura arestului la domiciliu minorul.

Și măsura arestul preventiv este tratată într-un mod distinct, precum și consecințele neefectuării expertizei psihiatrice a inculpatului minor, cu vârsta cuprinsă între 14 și 16 ani, cu privire la care se propune arestarea preventivă, regimul arestului preventiv, regimul arestului preventiv și deducerea măsurilor preventive din durata măsurilor educative.

O secțiune este dedicată controverselor doctrinare privind posibilitatea încetării de drept a arestului preventiv sau la domiciliu în situația în care se aplică în primă instanță o măsură educativă privativă de libertate egală cu durata măsurii preventive în timp ce alta încetării de drept a măsurilor preventive privative de libertate în cazul aplicării unei măsuri educative.

Subcapitolul se încheie cu analiza caracterul public sau nepublic al ședinței de judecată în care se verifică, într-un dosar asociat, legalitatea și temeinicia unei măsuri preventive față de unul sau mai mulți inculpați minori, în condițiile în care judecata fondului se desfășoară în ședință publică.

Studiul se termină cu concluzii și propuneri de *lege ferenda* precum și cu o anexă ce prezintă justiția juvenilă în statisticile din România.

Concluziile cercetării.

În ceea ce privește concluziile la care s-a ajuns în urma elaborării tezei, s-a putut constata că situația specială a copiilor în societate, precum și a infractorului minor, a fost o chestiune ce a fost conștientizată în general, de către oameni încă de la începutul civilizației, marile sisteme de drept, ce influențează dreptul actual, luând în considerare această situație la momentul analizei răspunderii penale a minorului și al sancțiunilor ce se aplică acestora.

Deși societatea încă din cele mai vechi timpuri civilizatoare a constatat, de cele mai multe ori, că minorii infractori trebuie tratați cu un anumit grad de indulgență, progresul științific din domeniul medical, neurologic, ce a demonstrat diferențele majore dintre creierul unui copil și al unui adult, precum și procesele neurologice prin care trece adolescentul, ce îl fac mai predispus la un comportament riscant, sau chiar delicvent, a fost benefic.

În urma acestor constatări științifice și anterior, datorită dezvoltării unor științe ca psihologia și sociologia, necesitatea creării unui subramuri distincte în cadrul dreptului penal a fost conștientizată.

Se observă faptul că cele două mari orientări juridice privind justiția juvenile au fost sistemul social și cel judiciar, fiecare cu o abordare diferită a problemei, în funcție de scopul urmărit.

Sistemul social privește delicvența juvenilă mai degrabă ca un simptom al unor probleme familiale, sociale sau psihologice pe care statul este dator să le rezolve și totodată să educe și să îndrume minorul în vederea dezvoltării acestuia într-un membru productiv și proactiv al societății.

În schimb, sistemul judiciar pune accentul pe dreptul la un proces echitabil, cu toate garanțiile sale, ce inerent se îndepărtează de la viziunea informală a procesului penal adoptată de sistemul social, fiind respectate anumite rigori procesuale.

Se mai constată că în vederea îndeplinirii dezideratului de educare și integrarea socială a minorului, s-a dezvoltat principiul minimei intervenții ca un principiu cardinal al justiției juvenile contemporane astfel încât sancțiunile sau măsurile alternative aplicate minorilor să fie aplicate de îndată și doar pentru o perioadă și în măsura în care aceste sunt strict necesare în vederea îndeplinirii scopurilor anterior menționate.

Un alt principiu ce guvernează justiția juvenilă actuală este cel al prevenției fiind recomandate implementare de măsuri și programe sociale în vederea reducerii oportunităților și riscului ca minorii să comită fapte de natură penală.

În măsura și în cazurile în care prevenția nu are efectul scontat, instituționalizarea minorilor nu este apreciată ca adecvată decât în situații *ultimo ratio*, inițial fiind preferată executarea sancțiunilor alternative aplicate în mediul natural, uzual, de trai al minorului, cu implicarea comunității, în vederea protejării dezvoltării personale armonioase a acestuia.

Alte două principii ce sunt sinergente în vederea îndeplinirii obiectivului ca sancțiunea aplicată să corespundă principiului superior al interesului copilului sunt principiul proporționalității și cel al individualizării.

Astfel, măsura aplicată trebuie să corespundă proporțional cu gravitatea faptei comise și cu urmările acesteia în timp ce principiul individualizării în cadrul justiției juvenile dictează ca judiciarul să aplice sancțiunea minorului doar după ce a luat în considerare la alegerea acesteia vârsta, starea fizică și psihică, dezvoltarea și capacitățile, precum și circumstanțele sale personale ce reies din rapoarte sociale sau psihologice și expertize medico legale psihiatrice.

În ceea ce privește alinierea justiției juvenile române la standardele internaționale putem constata că aceasta a implementat în dreptul penal și procesul penal român principiile generale, elaborate în convențiile, recomandările, directivele precum și în jurisprudența C.E.D.O..

Singura vulnerabilitate majoră pe care am identificat-o justiției juvenile române este lipsa de celeritate a procesului penal, rapiditate procesuală impusă de aceste standarde internaționale la care am făcut referire.

Modalitatea în care această vulnerabilitate ar putea fi remediată implică mai mulți factori, de la cel al resursei umane, deficitară în sistemul judiciar, chiar endemică în rândul magistraților, până la modificarea legislației în așa fel încât acest deziderat al celerității procesului penal în cazul minorilor să fie realizat fără a afecta drepturile constituționale ale acestora.

Cu privire la reducerea criminalității juvenile în ultimul deceniu, constatăm că de la intervenirea noii legislații penale și procesual penale în anul 2014, conform statisticilor puse la dispoziție de către Ministerul Public, numărul minorilor trimiși în judecată a rămas relativ constant, spre exemplu în anul 2015 existând 3548, în timp ce în 2022 numărul acestora era 3527.

Comparând aceste cifre, la prima vedere constatăm că cel puțin statistic dezideratul reducerii delincvenței juvenile nu a fost îndeplinit, deși alte statistici prezentate în anexa lucrării expun faptul că cel puțin pentru infracțiuni asupra patrimoniului cum ar fi furtul și tâlhăria, numărul minorilor trimiși în judecată a scăzut.

Manifestăm totuși opinia că la momentul actual, pentru a fi înregistrată un real succes în reducerea criminalității juvenile sunt necesare măsuri mai accentuate în domeniul prevenției delincvenței juvenile, diversificarea sancțiunilor alternative, neprivative de libertate, ce sunt relativ limitate în acest moment, cum ar fi înființarea unor centre comunitare cu programe vocaționale și a unor metode alternative de rezolvare a conflictelor cum este medierea, utilizate cu succes în diferite variante de implementare normativă în alte state.

Bibliografie selectivă. Cursuri, monografii, tratate.

A. Autori români.

- ANTONIU, George, TOADER, Tudorel (coord.), *Explicațiile noului Cod Penal*, Vol. II, Ed. Universul Juridic, București, 2015.
- BAIAS, Flavius-Antoni, CHELARU, Eugen, CONSTANTINOVICI, Rodica, MACOVEI, Ioan, *Noul Cod Civil - Comentariu pe articole*, Ed. C.H.Beck, București, 2011.
- BODORONCEA, Georgina, CIOCLEI, Valerian, KUGLAY, Irina, LEFTERACHE, Lavinia Valeria, MANEA, Teodor, NEDELICU, Iuliana, VASILE, Francisca-Maria, *Codul penal. Comentariu pe articole*, Ed. C.H.Beck, București, 2014.
- BOROI, Alexandru, *Drept penal. Partea Generală*, ed.5, Ed. C.H.Beck, București 2022.
- BOROI, Alexandru, NEGRUȚ, Gina, *Drept procesual penal*, Hamangiu, 2017.
- BOROI, Alexandru, RUSU, Ion, *Cooperare judiciară internațională în materie penală*, Ed. C.H. Beck, București, 2008.
- BRUTARU, Versavia, *Tratamentul penal al minorului*, Ed. Hamangiu, s.l., 2013.
- BUDĂI, Remus (coord.), *Tactica audierii în procesul penal. Ghid de bune practici*, Ed. Măiastra, Târgu Jiu, 2020.
- BUNECI, Bogdan, *MINORUL. Subiect de drept din perspectiva interferenței criminalisticii cu normele procesual-penale*, Ed. Universul Juridic, București, 2019.
- BUTOI, Tudorel, STOLOJESCU, Grigore, ȘTEFAN, Cristian-Eduard, *Analiza comportamentală în procesul penal*, Ed. Pro Universitaria, București, 2014.

- DASCĂL, Teodor, *Minoritatea în dreptul penal român*. Ed. C.H.Beck, București, 2011.
- DINESCU, Andrei-Gabriel, *Legislația contravențiilor. Comentarii, doctrină și jurisprudență*, Ed. Hamangiu, 2016.
- DEAK, Francisc, POPESCU, Romeo, *Tratat de drept succesoral: Vol. 1 - Moștenirea legală*, ed. 3, Ed. Universul Juridic, p.101 - 109.
- DONGOROZ, Vintilă, KAHANE, Siegfried, OANCEA, Ion, STĂNOIU, Rodica, FODOR, Iosif, ILIESCU, Nicoleta, BULAI, Constantin, ROȘCA, Victor, *Explicațiile teoretice ale codului penal român. Partea Generală, Vol. II, Ed. 2*, Ed. Academiei Române, Ed. C.H.Beck, București, 2003.
- KISS, Csaba, *Psihofiziologie Criminalistică. Diferențe de reactivitate*, Editura Universitară, 2009.
- LEFERACHE, Lavinia Valeria, IOAN, George Cristian, SOROHAN, Ștefana, SIMA, Marius-Georgel, *Justiția penală în cazul minorilor*, Ed.Hamangiu, s.l., 2021.
- MATEUȚ, Gheorghită, *Drept procesual penal. Partea generală*, Ed. Universul Juridic, București, 2019.
- NEFLIU, Ionuț, *Sucesiunea în timp de legi penale. Teorii, criterii, evoluția principiului lex mitior*, Ed. Hamangiu, 2020.
- NEGRU, Ion, *Istoria Dreptului Românesc*, Ed. Nagard, Lugoj, 2014.
- PĂTRĂUȘ, Mihaela, *Cooperarea judiciară internațională în materie penală. Compendium. Legislație, doctrină, jurisprudență europeană și națională*, Ed. Universul Juridic, București, 2021.
- PIVNICERU, Mona-Maria, LUCA Cătălin (coord.), *Ghid de audiere a copilului în proceduri judiciare*, Ed. Hamangiu, 2009.
- PODARU, Ovidiu, CHIRIȚĂ, Radu, PĂSCULEȚ, Ioana, *Regimul juridic al contravențiilor.O.G. nr.2/2001 comentată*, ed. a 4-a., Ed. Hamangiu, s.l., 2019.
- PUȘCAȘU, Andrei-Lucian, *Sancțiunile aplicabile infractorilor minori*, Ed. Universul Juridic, București, 2019.
- TANOVICIANU, Ioan, *Tratat de drept și procedură penală*, vol I., ed.2, Ed. Tipografia Curierul Judiciar, 1924.
- THEODORU, Grigore, *Tratat de Drept procesual penal*, Ed. a 2-a, Editura Hamangiu, București, 2008.
- TOADER, Tudorel (coord.), *Noul Cod penal. Comentarii pe articole*, Hamangiu, 2014.
- TURIANU, Corneliu, *Răspunderea juridică pentru faptele penale săvârșite de minori*, Ed. Continent XXI, București, 1995.
- UDROIU, Mihail (coord.), *Codul de procedură penală. Comentariu pe articole*, ed. 3, Ed. C.H.Beck, București, 2020.
- UDROIU, Mihail, *Sinteze de Drept penal. Partea generală*, vol. II, ed.3, Ed. C.H.Beck, București, 2022.
- UDROIU, Mihail, *Sinteze de Drept Penal. Partea specială*, Vol. I, ed. 3, Ed. C.H.Beck, București, 2022.
- UDROIU, Mihail, *Sinteze de Procedură penală. Partea specială*, vol. II, ed. 3, Ed. C.H.Beck, București, 2022.
- UNGUREANU, Roxana, *Efectele psiho-sociale ale măsurilor educative privative de libertate asupra tinerilor delicvenți*, Timișoara, 2018.

- VOLONCIU, Nicolae, UZLĂU, Andreea Simona (coord.), *Noul Cod de procedură penală. Comentat*, Ed. Hamangiu, 2014.

B. Autori străini.

- BENOÎT-ROHMER, Florence, KLEBES, Heinrich, *Council of Europe law. Towards a pan-European legal area*, Ed. Council of Europe Publishing, s.l., 2005.
- BERNARD, J. Thomas, KURLYCHEK, C. Megan, *The Cycle of Juvenile Justice*, Second Edition, Oxford University Press, New York, 2010.
- CIPRIANI, Don, *Children's Rights and the Minimum Age of Criminal Responsibility A Global Perspective*, Ed. Ashgate, s.l., 2009.
- CHESNEY-LIND, Meda, SHELDEN, Randall G, *Girls, Delinquency, and Juvenile Justice*, Fourth Edition, Ed. Wiley Blackwell, s.l., 2014.
- DECKER, Scott H., MARTEACHE, Nerea, *International Handbook of Juvenile Justice*, Second Edition, Ed. Springer, 2017.
- ELROD, Preston, RYDER, R.Scott, *Juvenile Justice a social, historical and legal perspective*, Fourth Edition, Ed. Jones & Bartlett Learning, s.l., 2014.
- FREEMAN, Michael, *A commentary on the United Nations Convention of the Rights of the Child. Article 3. The best interest of the child*, Ed. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden. Boston, 2007.
- GALL, Timothy L., HOBBY, Jeneen M., *Woodmark Encyclopedia of Nations. United Nations. vol.1, 12th Edition.*, Ed. Thomson & Gale, s.l., 2007.
- GARNER, Bryan A. (coord.), *Black's Law Dictionary*, 8th Edition, Ed. Thomson & West, s.l., 1999.
- GOLDSOHN, Barry (coord.), *Juvenile Justice in Europe: Past, Present and Future*. Ed. Routledge, s.l., 2019.
- GRIGORENCO, Elena L. (coord.), *Handbook of Juvenile Forensic Psychology and Psychiatry*, Ed. Springer, s.l., 2012.
- GRISIO, Thomas, VINCENT, Gina, SEAGRAVE, Daniel (coord.), *Mental Screening and Assessment in Juvenile Justice*, Ed. The Guilford Press, New York, 2005.
- JENSEN, Eric L., JORGEN, Jepsen (coord.), *Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems*, Hart Publishing, Oxford and Portland Oregon, 2006.
- JUNGER-TAS Josine, DECKER, Scott H., *International Handbook of Juvenile Justice*, Ed. Springer, 2006.
- LORUBBIO, Vincenzo, *The best interest of the child. More than 'a Right', 'a Principle, a Rule of Procedure' of International Law.*, Editoriale Scientifica, s.l., 2022.
- MANHIRE, Vanessa (coord.), *United Nations Handbook 2019-20: An annual guide for those working with and within the United Nations*, Ed. Centurion Print Ltd, Auckland, New Zealand, 2020.
- PARSLOE, Phyllida, *Juvenile Justice in Britain and the United States - The Balance of Needs and Rights*, Ed. Routledge, Londra, 2017.
- ROBERTS, R. Albert, *Juvenile Justice Sourcebook: Past, Present and Future*, Ed. Oxford University Press, New York, 2004.

- ROBERTSON, Cliff, *Juvenile Justice. Theory and practice*, Ed. CRC Press, s.l., 2010.
- SCHMAHL, Stefanie, BREUER, Marten, *The Council of Europe, Its Laws and Policies*, Ed. Oxford University Press, s.l., 2017.
- SCOTT, Elisabeth S., STEINBERG, Laurence, *Rethinking Juvenile Justice*, Ed. Harvard University Press, s.l., 2008.
- SIMS Barbara, PRESTON Pamela.(coord.), *Handbook of Juvenile Justice. Theory and Practice*, Ed. Taylor & Francis, s.l., 2006.
- YAFFE, Gideon, *The Age of Culpability. Children and the Nature of Criminal Responsibility*, Ed. Oxford University Press, s.l., 2018.
- WHITEHEAD, John T., LAB, Steven P., *Juvenile Justice. An Introduction*, Seventh Edition, Ed. Elsevier,, s.l., 2013.
- WINTERDYK, John A. (coord.), *Juvenile Justice Systems International Perspectives*, Second edition, Ed. Canadian Scholars' Press Inc., Toronto, 2002.